

Ερμείας ο Αταρνεύς [4ος αιώνας π. Χ.]

Ερμείας ο Αταρνεύς – Προσωπογραφία της Νίκης Απ. Τσάφου- Λάππα, ζωγράφου

Ευαγγελία Κ. Λάππα

26 Μαρτίου 2023

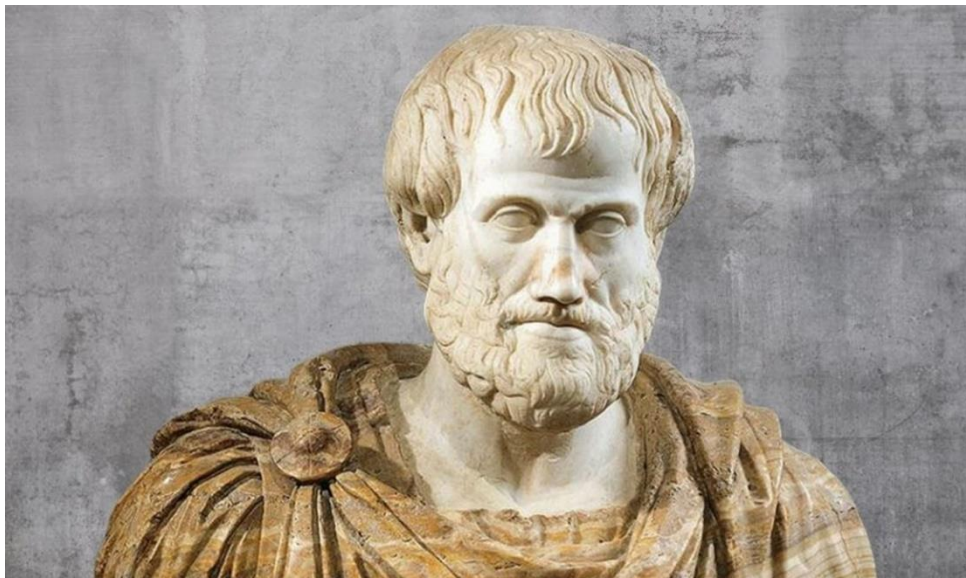
Ο Ερμείας^[1] γεννήθηκε περίπου στις αρχές του 4^{ου} αιώνα π. Χ., στη Βιθυνία της Μικράς Ασίας και ήταν δούλος του τραπεζίτη Ευβούλου, ο οποίος έγινε τύραννος των πόλεων Αταρνεώς^[2] και Άσσου^[3]. Την Άσσο την απέσπασε από τον έλεγχο των Περσών το 360 π. Χ.

Ερείπια του Αταρνέως (Πηγή: wikipedia.org)

Οι αρχαίοι ιστορικοί Θεόπομπος και ο Θεόκριτος υποστηρίζουν ότι ο Ερμείας ήταν βάρβαρος, καθώς επίσης και ότι ήταν ευνούχος. Η αρνητική αυτή κριτική, ίσως να οφειλόταν στο γεγονός της ανάληψης της εξουσίας του Αταρνέως, υπό τη μορφή τυραννίδας, από τον Εύβουλο και την απόσπασή του από τον έλεγχο της Χίου. Όταν ο Θεόπομπος και ο Θεόκριτος δύο ιστορικοί από τη Χίο, είναι εμφανές ότι ήταν δυσαρεστημένοι από το παραπάνω γεγονός και τους υπαίτιους του. Ωστόσο οι ισχυρισμοί τους αυτοί δεν είναι αληθείς. Κατ' αρχάς ο ίδιος ο Θεόπομπος παραδέχεται ότι ο Ερμείας ήταν «χαρίεις και φιλόκαλος»^[4], δηλαδή εκλεπτυσμένος και λάτρης του πολιτισμού, κάτι που δεν συνηθιζόταν να αποδίδεται στους βαρβάρους. Επίσης, αναφέροντας ότι η πόλη των Ηλείων διεκήρυξε ολυμπιακή εκχειρία, προς τιμήν του Ερμεία, ο Θεόπομπος μας επιβεβαιώνει την Ελληνική καταγωγή του^[5]. Όσο για την κατηγορία περί ευνούχου, την αναιρεί το γεγονός ότι ο Ερμείας έλαβε ηγετικό αξίωμα, το οποίο δεν ελάμβαναν οι ευνούχοι στην αρχαιότητα.

Ο Ερμείας, μόλις απελευθερώθηκε από δούλος, φοίτησε στην Πλατωνική Ακαδημία στην Αθήνα^[6], όπου συνδέθηκε με στενή φιλία με τον Αριστοτέλη.

Αριστοτέλης (Πηγή: xronos.gr)

Εκείνη την εποχή στην Ελλάδα επικρατούσε μια γενική αναταραχή. Στην νότια Ελλάδα, οι πόλεις – κράτη είχαν παρακμάσει, λόγω των εμφυλίων πολέμων και των αντιθέσεων μεταξύ τους. Στην Περσία, οι βασιλείς λόγω αδυναμίας αλλά και ανικανότητάς τους, είχαν επιτρέψει στα δυτικά εδάφη τους να επαναστατήσουν, ή και να αποσχιστούν από την Αυτοκρατορία.

Όταν ο Ερμείας επέστρεψε στον Αταρνέα, συγκυβέρνησε με τον Εύβουλο^[7], τον οποίο διαδέχτηκε το 355 π. Χ. Ο αρχαίος ιστορικός Δημήτριος, από τη Μαγνησία, ισχυρίζεται ότι ο Ερμείας πήρε την εξουσία δολοφονώντας τον Εύβουλο^[8], γεγονός που δεν επιβεβαιώνεται από άλλη πηγή και δεν τεκμηριώνεται με επαρκή στοιχεία.

Αιολίς - Ιωνία (Πηγή: Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Εκδοτική Αθηνών, τ. Β', σ. 276-277)

Διαδεχόμενος τον Εύβουλο, ο Ερμείας προσκάλεσε τους παλιούς συμμαθητές του Έραστο και Κορίσκο, στους οποίους ανέθεσε και τη διοίκηση της Άσσου και τροποποίησε τους όρους του πολιτεύματος^[9]. Χάρη σ' αυτή του την ενέργεια, πολλές Ελληνικές πόλεις της Μικράς Ασίας ενσωματώθηκαν εθελούσια στο κράτος του.

Επίσης φιλοξένησε τον Ξενοκράτη και τον Αριστοτέλη, οι οποίοι είχαν γίνει ανεπιθύμητοι στην Αθήνα. Μάλιστα ο Αριστοτέλης νυμφεύτηκε την ανιψιά (ή κατ' άλλους, θετή κόρη) του Ερμεία, την Πυθιάδα.

Φίλιππος Β΄, Βασιλιάς της Μακεδονίας (382-336 π.Χ.) (Πηγή: pigipaideias.wordpress.com)

Το 347 π. Χ., ο βασιλιάς της Μακεδονίας Φίλιππος ο Β΄ ήλθε σε επαφή με τον Ερμεία, με τον οποίο σύνηψε συμμαχία. Ο Δημοσθένης ανέφερε στον Δ΄ Φιλιππικό λόγο του ότι ο Ερμείας γνώριζε και συνέπραττε με τα σχέδια του βασιλιά της Μακεδονίας, εναντίον των Περσών, για την απελευθέρωση των Ελληνικών πόλεων της Μικράς Ασίας^[10].

Το 346 π. Χ. όμως, οι συνεννοήσεις μεταξύ Φιλίππου και Ερμεία προδόθηκαν στους Πέρσες από τους Αθηναίους, υπό την καθοδήγηση του Δημοσθένη. Οι Αθηναίοι γνώριζαν αυτές τις συνεννοήσεις και ήθελαν να εξευμενίσουν τους Πέρσες^[11]. Ο Φίλιππος, φοβούμενος αντεπίθεση των Αθηναίων με Περσική υποστήριξη, διέλυσε την συμμαχία του με τον Ερμεία γύρω στο 343/342 π. Χ. Έπαιξε ρόλο και μια επιστολή του γνωστού για το μίσος του προς τον Ερμεία Θεόπομπου του Χίου, προς τον βασιλιά Φίλιππο, στην οποία περιέγραφε τον Ερμεία ως άνθρωπο ύπουλο, αναξιόπιστο και απατεώνα^[12].

Αρταξέρξης Γ΄ της Περσίας (Πηγή: wikipedia.org)

Το 341 π. Χ., ο βασιλιάς των Περσών Αρταξέρξης Γ', με σκοπό να ανακτήσει τα χαμένα του εδάφη στην Μικρά Ασία, έστειλε τον Έλληνα μισθοφόρο στρατηγό του, τον Μέντορα τον Ρόδιο, να πολεμήσει τον Ερμεία^[13]. Ο Αριστοτέλης, ευρισκόμενος στη Μακεδονία, έστελλε στον Μέντορα επιστολές, στις οποίες τον συμβούλευε να εγκαταλείψει τον Αρταξέρξη και να συμμαχήσει με τον Ερμεία^[14], χωρίς όμως αποτέλεσμα. Ο Μέντωρ κατάφερε να παρασύρει τον Ερμεία σε συνάντηση και, με αυτό το τέχνασμα, τον συνέλαβε, του πήρε το δαχτυλίδι και έγραψε επιστολές στις οχυρωμένες πόλεις του Αταρνέως, λέγοντας ότι δήθεν ο Ερμείας είχε συνάψει ειρήνη με τους Πέρσες^[15]. Οι κάτοικοι αυτών των πόλεων, πιστεύοντας τις επιστολές, παρέδωσαν τις πόλεις και τα φρούρια στους Πέρσες^[16].

Ο Ερμείας μεταφέρθηκε στα Σούσα, όπου βασανίστηκε, για να αποκαλύψει τα σχέδια του Φιλίππου του Β' αλλά δεν αποκάλυψε τίποτε^[17]. Ο Καλλισθένης, ανιψιός του Αριστοτέλη, γράφει χαρακτηριστικά: «Δεν ήταν μόνον άφοβος όταν δεν κινδύνευε αλλά και όταν κινδύνευε, έδινε μεγαλύτερη απόδειξη του θάρρους του, βαδίζοντας ακόμα στον ίδιο του τον θάνατο. Έτσι οι βάρβαροι έμεναν έκθαμβοι βλέποντας την γενναιότητά του»^[18]. Τελικά θανατώθηκε. Πριν πεθάνει, ζήτησε να στείλει μια επιστολή στους φίλους του, με την οποία τους πληροφορούσε ότι δεν έκανε τίποτε ανάξιο της φιλοσοφίας ή επαίσχυντο^[19].

Η στάση του αυτή έκανε εντύπωση στον Αριστοτέλη, ο οποίος, φρόντισε να κρατήσει ζωντανή τη μνήμη του Ερμεία. Αρχικά έστησε άγαλμά του στους Δελφούς με το ακόλουθο επίγραμμα:

Τόνδε πότ' οὐχ όσίως παραβὰς μακάρων θέμιν άγνήν
έκτεινεν Περσών τοξοφόρων βασιλεύς.
οὐ φανερώς λόγχη φονίους έν άγῶσι κρατήσας
άλλ' άνδρός πίστει χρησάμενος δολίου^[20]

Μετάφραση:

Αυτόν τον άνθρωπο σκότωσε ο βασιλιάς των τοξοφόρων Περσών,
παραβιάζοντας ανίερα τον νόμο των μακάρων θεών.
Δεν τον σκότωσε φανερά, με λόγχη σε μάχη φονική,
αλλά χρησιμοποιώντας την πίστη που του είχε ένας δόλιος άνδρας.

Έπειτα, το 338 π. Χ, όταν ο Αριστοτέλης επέστρεψε στην Αθήνα και ίδρυσε το Λύκειο, εισήγαγε σε αυτό, τη συνήθεια να άδεται μετά από κάθε γεύμα ένας παιάνας στη μνήμη του Ερμεία, που είχε συνθέσει ο ίδιος ο φιλόσοφος. Οι στίχοι του παιάνος αυτού ήταν οι εξής:

Άρετὰ πολύμοχθε γένει βροτείφι,
θήραμα κάλλιστον βίφι,
σᾶς πέρι, παρθένε, μορφᾶς
καί θανείν ζηλωτὸς έν Ἑλλάδι πότμος
καί πόνους τλῆναι μαλερούς άκάμαντας·
τοῖον επί φρένα βάλλεις
καρπὸν ίσαθάνατον χρυσοῦ τε κρείσσω
καί γονέων μαλακαυγήτοιό θ' ὕπνου.
σεῦ δ' ένεκεν ό δῖος Ἡρακλῆς Λήδας τε κοῦροι
πόλλ' άνέτλασαν έν έργοις
σάν άγρεύοντες δύναμιν.
σοῖς τε πόθοις Ἀχιλεὺς Αἴας τ' Αἶδαο δόμους ἤλθον·
σᾶς δ' ένεκεν φιλίου μορφᾶς Ἄταρνέος
έντροφος αέλιου χήρωσεν ανῶγας.
τοιγάρ αοίδιμος έργοις,
άθάνατόν τέ μιν ανῶξήσουσι Μοῦσαι,
Μναμοσύνας θύγατρες,
Διὸς ξενίου σέβας ανῶξουσαι φιλίας τε γέρας βεβαίου. ^[21]

Μετάφραση:

Αρετή, που των θνητών το γένος με μόχθους πολλούς σε κατακτά,
της ζωής κάλλιστο θήραμα,
για τη δική σου όψη, παρθένα,
ακόμη κι ο θάνατος, είναι ζηλευτή στην Ελλάδα μοίρα
κι η αντοχή σε κόπους φοβερούς και ακάματους.
Τόσο πολύτιμος είναι ο καρπός που τρέφεις μέσα στο νου,
αθάνατος, απ' το χρυσό ανώτερος
κι απ' τους γονείς κι απ' τον ύπνο που μαλακώνει τα μάτια.
Για χάρη σου ο γόνος του Δία, ο Ηρακλής, της Λήδας οι γιοι,
πολλά υπέφεραν στους άθλους τους,
τη δύναμή σου θηρεύοντας,
από πόθο για σένα ο Αχιλλεύς και ο Αίας πήγαν στο παλάτι του Άδη.
Για τη δική σου αγαπημένη μορφή, του Αταρνέως
το θρέμμα έχασε του ήλιου το φως.
Γι' αυτό και του αξίζει ο ύμνος των έργων του
κι αθάνατο θα τον κάνουν οι Μούσες,
της Μνημοσύνης οι κόρες,
που ψέλνουν το σέβας του Ξένιου Δία και το βραβείο της σταθερής φιλίας.

Το Λύκειο του Αριστοτέλους βρισκόταν ανάμεσα στους (τότε) ποταμούς Ιλισσό και Ηριδανό (Λεωφ. Κωνσταντίνου και Βασ. Σοφίας, αντίστοιχα) πίσω από τη σημερινή Λέσχη Αξιωματικών στην Πλατεία Ρηγίλλης. (Πηγή: eranistis.net)

Παραθέτω ένα ποίημα, που έγραφα γι' αυτόν το μεγάλο εθνομάρτυρα της Αρχαίας Ελλάδας:

Ὁ φιλόσοφος βασιλεύς τοῦ Ἀταρνέως^[22], Ἑρμείας

Ἑρμεία, ἔρμα^[23] τῆς Ἀσίας^[24], ἔντροφε^[25] Ἀταρνέως,
κοιράνου^[26] μορφή, φιλοσόφου βασιλέως!
Σὺ Ἐθνομάρτυρος^[27] δεῖγμα, ἀνδρείας, ἀρετῆς·
οὐχ ὀσίως ἐκ βαρβάρων ἀπωλεσθεῖς.

Ἡθέλησας ἐκ δουλείας Μήδων, λυτρῶσαι
τάς πόλεις Ἑλληνίδας ἐν τῇ Ἀσίᾳ.
Ταύτας σὺ ἐλευθέρας, ἠθέλησας ὑψῶσαι,
ἄνευ ἀλλοφύλων, οὐδεμίας κοιρανίας.

Χαῖρ' Ἑρμεία, κοίρανε, ἄξιε τῆς Πατρίδος.
Χαῖρε φαίδιμε^[28] ἥρωος, τοῦ κλέους ἀρχή,
σὺ λαμπρὰ ἀκτὶς ὀλόχρυσος ἐλπίδος,
ἐν τοῖς ἔτεσσι ἀκρισίας καὶ ταραχῆς.

Ἄγῶν ἀφείκετο μὴ τελεσθεῖς,
οὐ γάρ σου φύσει ἀποθανόντος,
ἀλλ' ἔκτεινάν σε Μῆδοι μὴ νικηθέντα,
-διὰ συνεργείας Ἑλληνοσ- δολίῳ τρόπῳ.

Οὐδὲν ἐπαίσχυντον ἐν βίῳ διαπραῖσαι σκεφθεῖς,
τὴν σὴν ἀφῆκας ὑστάτην πνοήν.
Σὺ ἦσθα σπόρος καρποφορῶν, ἐν τῇ γαίᾳ θαφθεῖς,
ἀναφύων δι' Ἑλλάδα δόξαν λαμπράν.

Εὐαγγελία Κ. Λάππα

18 Μαρτίου 2023

Μετάφραση ποιήματος:

Ἑρμεία, στήριγμα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, θρέμμα τοῦ Ἀταρνέως
κοιράνου μορφή καὶ φιλοσόφου βασιλέως

Συ Εθνομάρτυρα, υπόδειγμα ανδρείας και αρετής
που από βαρβάρους ανόσια χάθηκες

Θέλησες από τη δουλεία των Μήδων να λυτρώσεις
τις Ελληνικές πόλεις της Μικράς Ασίας.
Εσύ ελεύθερες θέλησες να τις υψώσεις
δίχως καμιά κυριαρχία αλλοφύλων

Χαίρε Ερμεία, κοίρανε άξιε της Πατρίδος
Χαίρε ένδοξε ήρωα, της δόξας η αρχή
Συ λαμπρή ακτίδα ολόχρυση ελπίδος
στα έτη της κρίσης και της αναταραχής

Ο αγώνας αφέθηκε ανολοκλήρωτος,
όχι γιατί πέθανες από φυσικά αίτια,
αλλά οι Μήδοι σε σκότωσαν, χωρίς να σε νικήσουν (σε μάχη)
-με τη συνέργεια Έλληνος- με δόλιο τρόπο

Μην έχοντας σκεφθεί να πράξεις επαίσχυντο στη ζωή,
άφησες την ύστατή σου πνοή.
Συ ήσουν καρποφόρος σπόρος που θάφθηκε στη γη
για την Ελλάδα να αναγεννήσει δόξα λαμπρή.

Κλείνοντας, αξίζει να αναφέρουμε για την τυραννίδα- μιας που ο Ερμείας υπήρξε ηγέτης μιας πόλης με αυτό το πολίτευμα- τα εξής: η τυραννίδα, όπως όλα τα πολιτεύματα, είναι ανθρώπινο κατασκεύασμα, που «γεννιέται» και «πεθαίνει» για το Έθνος, το οποίο είναι υπεράνω αυτής. Ως εκ τούτου δεν παράγει από μόνη της ούτε τον άξιο, ούτε και τον ανάξιο ηγέτη. Σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, «όταν μόν ο εις ή οι ολίγοι ή οι πολλοί προς τὸ κοινὸν συμφέρον ἄρχωσι, ταύτας μὲν ορθάς ἀναγκαῖον εἶναι τὰς πολιτείας, τὰς δὲ πρὸς τὸ ἴδιον ή τοῦ ἐνὸς ή τῶν ὀλίγων ή τοῦ πλῆθους, παρεκβάσεις (εἰσίν)^[29]» (όταν ο ένας ή οι λίγοι ή οι πολλοί ασκούν την εξουσία για το κοινό συμφέρον, τότε αυτά τα πολιτεύματα είναι υποχρεωτικά ορθά. Αντίθετα, όταν ασκείται η εξουσία για το συμφέρον του ενός ή των λίγων ή των πολλών, αυτά είναι παρεκβάσεις των ορθών πολιτευμάτων.). Είναι αξιοσημείωτο επίσης, ότι στην τυραννίδα ανεδείχθησαν ισχυρές προσωπικότητες, «συνυφασμένες κάποτε “με τις ωραιότερες πραγματώσεις του ελληνικού πνεύματος^[30]». Συνεπώς, δεν πρέπει να

κρίνουμε ένα πολίτευμα βάσει των θεωρητικών πλεονεκτημάτων, ή μειονεκτημάτων του, αλλά βάσει της αποτελεσματικότητας των προσώπων που το υπηρέτησαν. Σημαντικό κριτήριο αποτελεσματικότητας είναι τα ιδανικά και ο ρόλος που παίζουν στην ζωή τους βάσει των οποίων υπηρετούν το συγκεκριμένο πολίτευμα.

Πηγές:

1. Claude Mossé, *Οι τύραννοι στην Αρχαία Ελλάδα*, απόδοση: Αθηνά Καλογεροπούλου, Εκδόσεις το Άστυ, Αθήνα 1989
2. Chroust Anton–Hermann. "*Aristotle and the Foreign Policy of Macedonia*". The Review of Politics. Cambridge University Press for the University of Notre Dame du lac on behalf of Review of Politics, (July 1972)
3. Αριστοτέλους, *Πολιτικά*, τόμος Γ΄
4. Δημοσθένους, *Φιλιππικός Δ΄*
5. Διδύμου Χαλκεντέρου, *Σημειώσεις στους Φιλιππικούς του Δημοσθένη*
6. Διογένους Λαερτίου, *Αριστοτέλης*
7. Διοδώρου Σικελιώτου, *Ιστορική Βιβλιοθήκη*, βιβλίο ΙΣΤ΄
8. Εγκυκλοπαίδεια «Ήλιος», *Αρχαίο Ελληνικό πνεύμα*, τεύχος 14
9. Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού - Άσσος (Αρχαιότητα)| <http://constantinople.ehw.gr/forms/fLemmaBodyExtended.aspx?lemmaID=3821>
10. Ηροδότου, *Ιστορίαι*, Βιβλίο Α: Κλειώ
11. Ηροδότου, *Ιστορίαι*, Βιβλίο ΣΤ: Ερατώ
12. Στράβωνος, *Γεωγραφικά*, βιβλίο ΙΓ΄

¹ Το όνομα Έρμείας ήταν επικός τύπος του ονόματος Έρμης (<έρμα = στήριγμα, έρεισμα).

² Σύμφωνα με τον Ηρόδοτο, ο Αταρνεύς ήταν τόπος της Μυσίας της Μικράς Ασίας, απέναντι από τη Λέσβο (Ηροδ. *Ιστορίαι*, Κλειώ, 1.160.4).

³ Η Άσσος (σημερινό Behramkale) είναι πόλη της Τρωάδος και βρίσκεται στις βόρειες ακτές του κόλπου του Αδραμυττίου, απέναντι από τη Μήθυμνα της Λέσβου. Σε ορισμένους συγγραφείς (όπως ο Στράβων) συναντάται και η ονομασία Ασός. Αναφέρονται επίσης και οι εναλλακτικές ονομασίες Απολλωνία και Κεκροπεία. Ήταν η δεύτερη σε σημασία αιολική πόλη. Στην Αρχαιότητα, γειτόνευε με τη Λαμπωνεία

και τα Γάργαρα. (Πηγή: Εγκυκλοπαίδεια Μείζονος Ελληνισμού – Άσσος (Αρχαιότητα) | <http://constantinople.ehw.gr/forms/fLemmaBodyExtended.aspx?lemmaID=3821>)

⁴ Διδύμου Χαλκεντέρου, Σημειώσεις στους Φιλιππικούς του Δημοσθένη, 5. 24 – 25

⁵ Διδύμου, ο. π., 5. 29 – 30.

⁶ Στράβωνος, *Γεωγραφικά*, 13. 1.57. Ακόμη και ο Θεόπομπος παραδέχεται ότι ο Ερμείας: «μετά τῶν Πλατωνείων φιλοσοφεῖ» (Διδύμου, ο. π. 5. 25). Φυσικά δεν θα ήταν δυνατόν ένας βάρβαρος να ασχολείτο με τη φιλοσοφία!

⁷ Στράβωνος, *Γεωγραφικά*, 13. 1.57

⁸ Αυτήν την άποψη υιοθετεί και ο Διογένης Λαέρτιος. (Διογένους Λαερτίου, *Αριστοτέλης*, 3, 9-10)

⁹ Διδύμου, ο. π. 5. 58 – 59

¹⁰ Δημοσθένους, *Φιλιππικός Δ'*, 10.32

¹¹ ο. π. Βλ. και Chroust Anton–Hermann. "*Aristotle and the Foreign Policy of Macedonia*". The Review of Politics. Cambridge University Press for the University of Notre Dame du lac on behalf of Review of Politics, (July 1972), σελ 377 – 378. Τα σχόλια επαφίνται στον αναγνώστη.

¹² ο. π., σελ 393. Ο Φίλιππος, ίσως κινήθηκε παρορμητικά προκειμένου να προστατευθεί από μια ενδεχόμενη προδοσία, χωρίς όμως να έχει επαρκή στοιχεία που να την αποδεικνυαν. Εκ των υστέρων αποδείχτηκε λανθασμένη και μοιραία η κίνησή του.

¹³ Διοδώρου Σικελιώτου 16.52.5

¹⁴ Chroust Anton–Hermann. "*Aristotle and the Foreign Policy of Macedonia*", σελ 375

¹⁵ Διοδώρου Σικελιώτου 16.52.6

¹⁶ Διοδώρου Σικελιώτου 16.52.7

¹⁷ Ενώ την ίδια στιγμή ο Δημοσθένης ήλπιζε ότι ο Ερμείας θα πρόδιδε! (Πηγή: Δημοσθένους, *Φιλιππικός Δ'*, 10.32)

¹⁸ Διδύμου. 5. 66 – 71.

¹⁹ Διδύμου, 6. 15 – 17

²⁰ Διογένους Λαερτίου, *Αριστοτέλης*, 5, 6

²¹ ο. π., 7, 8. Το 323 π. Χ., μετά τον θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου, όταν οι Αθηναίοι επαναστάτησαν εναντίον των Μακεδόνων, κάποιος Δημόφιλος ή Ευρυμέδων κατήγγειλε τον Αριστοτέλη για ασέβεια (!;) λόγω του παιάνα για τον Ερμεία που είχε καθιερώσει στο Λύκειο αλλά και του επιγράμματος του στον αδριάντα του Ερμεία στους Δελφούς! Αυτό το γεγονός ανάγκασε τον Αριστοτέλη να φύγει από την Αθήνα και να καταφύγει στη Χαλκίδα, όπου πέθανε τον επόμενο χρόνο (322 π. Χ.) (βλ. ο. π. 5.4 -8).

²² Άταρνεύς = πόλη της Μικρᾶς Ἀσίας ἀπέναντι ἀπὸ τὴ Λέσβο

²³ ἔρμα = Στήριγμα, ἔρεισμα (ἐξ οὗ καὶ τὰ ὄνομά του Ἑρμείας)

²⁴ Ἀσίας = Μικρᾶς Ἀσίας

²⁵ ἔντροφε = θρέμμα

²⁶ κοιράνου = ἀρχηγοῦ (ὁμηρικὴ διάλεκτος)

²⁷ Ἐπικός τῦπος τοῦ ὀνόματος «Ἐθνομάρτυς»

²⁸ φαίδιμε = ἔνδοξε

²⁹ Ἀριστοτέλους, *Πολιτικά*, τόμος Γ', 1279a28-31

³⁰ Claude Mossé, *Οἱ τύραννοι στην Αρχαία Ελλάδα*, απόδοση: Αθηνά

Καλογεροπούλου, Εκδόσεις το Ἄστυ, Αθήνα 1989. Ἀρκεῖ νὰ θυμηθοῦμε ὅτι τρεῖς ἀπὸ τοὺς ἐπτὰ σοφοὺς τῆς ἀρχαιότητος (Βίας, Περίανδρος, Κλεόβουλος) ἦταν τύραννοι, ὁ Πιττακὸς ὁ Μυτιληναῖος αἰσυμνήτης (κατὰ λαϊκὴ ἐντολὴ τύραννος) ἀκόμη καὶ ὅτι ὁ ἥρωας τοῦ Μαραθῶνα, Μιλτιάδης υπῆρξε τύραννος στὴν Χερσόνησο τῆς Θράκης. («τῆς δὲ Χερσονήσου... πόλιος ... ἐτυράννευε δὲ αὐτέων ... Μιλτιάδης ὁ Κίμωνος τοῦ Στησαγόρευ» Ἡροδότου, Εἰρατώ, 34. 1)